

Д. В. Вітер, кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту митної справи

СВОБОДА УЯВНА І СВОБОДА РЕАЛЬНА: НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ТА ЕКОНОМІЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ГЛОБАЛІЗМУ

Проаналізовано деякі проблеми застосування принципів неолібералізму для країн з транзитивним типом економіки в умовах світової глобалізації.

Проанализированы некоторые проблемы применения принципов неолиберализма для государств с транзитивным типом экономики в условиях мировой глобализации.

The some problem of the neoliberal principles applying in the states with transitive type of economy in the aspect of globalization analyzed.

Ключові слова. Глобалізація, державне регулювання економіки, капіталізм, лібералізм, монетаризм, неолібералізм, ринкова економіка, соціалізм.

Вступ. Розвиток країн з транзитивним типом економіки в умовах світової глобалізації пов'язаний з необхідністю визначення чітких і дійових механізмів державного регулювання й контролю в економічній сфері. Розвинені країни на державному рівні намагаються нав'язати країнам так званого другого і третього світу ті правила гри, що зручні для їх власних, перш за все економічних. Важливим ідеологічним інструментом такого впливу на прийняття рішень у сфері державного регулювання економіки стає неолібералізм, який прагне обґрунтувати цінності ринкової економіки, виступаючи проти будь-яких елементів плановості, що були притаманні соціалістичним країнам, навіть незважаючи на якісно новий рівень економічного розвитку, що демонструється наразі тими країнами, які не відмовилися від ідей соціалізму та зберегли основні позитивні моменти соціалістичної системи господарювання. У цьому контексті осмислення неолібералізму та його наслідків в умовах глобалізації для країн з перехідною економікою досить актуально, оскільки пов'язано з важливим для будь-якої держави процесом вироблення і впровадження економічної політики, особливо враховуючи світові економічні кризи, в яких опиняються не тільки слабкі, але й розвинені країни світу.

© Д. В. Вітер, 2010

Деякі проблеми розвитку неолібералізму, його зв'язку з монетаризмом, економічною політикою держави та глобальними процесами у світовій економіці досліджували І. Валлерстайн, Р. Гасанов, Д. Гелбрейт, Я. Жаліло, В. Коломойцев, В. Найдьонов, Т. Палмер, М. Портер, Дж. Робінсон, А. Сменковський та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. Проте залишається важливим аналіз сутності ліберальних уявлень у контексті глобалізації.

Постановка завдання. Мета статті проаналізувати принципи лібералізму в аспекті глобалізаційних тенденцій розвитку світової економіки та їх вплив на країни з транзитивним типом економіки.

Результати дослідження. Сучасний світ набув важливого досвіду про неминучість системної кризи, яка виникає за будь-яких умов, у тому числі й у випадку пригнічення індивідуального начала, індивідуальної свободи, проти чого виступає неолібералізм. У рамках його основних постулатів об'єктивна конкуренція з погляду непередбачуваності її результатів для суспільства – умовна цінність з точки зору прагнення системи бути стабільною. Це потребує більш чіткого регулювання, перш за все державного, економіки в капіталістичному суспільстві, ніж за умов соціалізму, метою чого залишається (до того ж в обох випадках) пригнічення індивідуального, здійснюваного в різних формах: винищення колективного в соціалізмі та маніпулювання індивідуальним у капіталізмі.

Збалансований розвиток в умовах глобалізації обмежується в неолібералізмі дією механізму вільного ринку та вільної конкуренції, невід'ємним результатом яких є нібито рівність попиту і пропозиції. За таких обставин дійсно необхідно мінімізувати державне втручання в економічний розвиток, а завданням органів державної влади ставити створення умов для вільної конкуренції як реалізації рівних можливостей усіх у суспільстві. До цього ж неолібералізм додає негативне ставлення до політики дешевих грошей і створення за рахунок бюджетних коштів робочих місць, що, на їх думку, загострює економічні проблеми, оскільки урядові рішення спрямовані на підтримку повної зайнятості на підставі застосування механізму кредитної експансії та стимулювання сукупного попиту, наслідком чого стає відкрита інфляція, яка породжує ще більше безробіття. У неолібералізмі фактично йдеться про те, що витрачання ресурсів на підтримку необхідного рівня зайнятості – справа недоцільна й неефективна, а відтак, держава не має робити цього, витрачаючи ресурси, які можуть бути перерозподілені між суб'єктами ринку, забезпечивши їм умови для вільної конкуренції, яка в результаті і сприятиме створенню нових робочих місць.

Це логічний висновок із праксеології австрійської школи. Загалом прагнення фрайбуржців обґрунтувати обмежене втручання держави в економічний розвиток для усунення диспропорцій в економіці завдяки сприянню вільному та стабільному функціонуванню підприємництва на основі майже

сакралізованої формули Л. Ерхарда “конкуренція – всюди, де можливо, регулювання – там, де необхідно” також стикається з конкретними труднощами. Відома концепція В. Ойкена про соціально орієнтоване вільне ринкове господарство, основним принципом якого є вільний розвиток та вільне функціонування товарно-грошового господарства за умов відсутності монополії, в останній частині потребує навіть не корегування, а повного перегляду. Об’єктивна монополізація та укрупнення капіталу в межах не однієї держави, а всієї світової економіки повністю суперечить соціально орієнтованій економіці. Підтримка політичних програм у цьому випадку – конкретний механізм маніпулювання споживачем та робітником (які фактично являють собою одне й те ж), формування необхідного попиту і створення відчуття свободи, яка зовні реалізується у вигляді необмеженого вибору. Насправді ж цей вибір чітко регулюється монополями утвореннями, маючи підтримку з боку держави у вигляді монетарної політики, спрямованої на збільшення зовнішнього боргу. Державне втручання у процес захисту національної економіки від експансії з боку інших країн, що набуває форми власне захисту системи капіталістичних відносин з їх підкресленою вільною конкуренцією, сприяє розвитку протекціонізму як комплексного захисту капіталістичної системи від самої конкуренції.

Неоліберальний монетаризм підкреслює значний потенціал деяких видів дефляції щодо забезпечення економічної ефективності й добробуту. Але чому ж у такому разі світова фінансова криза пов’язується (наприклад, [1]) майже виключно з дефляційними процесами, особливо із застосуванням у деяких випадках конфіскаційної дефляції? Урядові рішення щодо механізмів підтримки та забезпечення безпеки національної економіки, у тому числі банківсько-фінансової сфери, які нібито орієнтуються на реальний стан економіки, завжди як пріоритет ставлять інтереси монополій, кланів, зрощеної з так званою політичною елітою бізнес-олігархії тощо. Ніякі соціальні цілі в даному випадку не зможуть приховати реального перебігу подій та реального змісту політичних дій у сфері економіки – соціальна сфера – це засіб забезпечення, утримання працездатного населення в тих межах, які дозволяють отримувати надприбутки за будь-яких внутрішніх і зовнішніх криз. Криза ж у соціальній сфері, незадоволення населення власним сталим становищем, яке межує інколи з революційною ситуацією, перетворюється на механізм перерозподілу всіх видів активів, у тому числі державних. І дефляція в такому разі дуже доречна, як і заперечення її наявності в економіці країни. З погляду глобальної перспективи, дефляція, пов’язана із залученням зовнішніх інвестицій в економіку країни, стає кредитним повідком, на якому утримуються і політична еліта, і сфера бізнесу. Власне, Дж. Салерно не приймає реальності, котра свідчить про негативний зміст будь-якої форми дефляції.

Монетаризм чиказької школи неолібералізму, наслідуючи ідеї М. Фрідмена, що пов’язані з переосмисленням емпіричної кривої Філіпса і постулює її нестабільність унаслідок нестабільної ситуації в економіці багатьох країн, обумовлений зростанням інфляції поряд зі збільшенням безробіття. У результаті пріоритет отримував грошовий фактор (значення грошей, грошової маси, грошового обігу в економічних процесах розвитку держав). “Реальний монетаризм” як форма державного втручання в економіку, запропонований чиказькою школою неолібералізму, став найбільш ефективним у межах так званої рейганоміки, сприяючи послабленню інфляції за одночасного посилення національної валюти США.

Монетаризм під впливом М. Фрідмена характеризується суворою грошовою політикою, пов’язаною з поняттям природної норми безробіття, яка досягається через постійний і стабільний темп зростання кількості грошей у розмірі 3–4 % на рік незалежно від стану кон’юнктури. Для розрахунків у цій концепції враховувалася динаміка середніх темпів зростання ВВП, на підставі чого встановлювався максимально можливий рівень національної економіки, що дає змогу дійти висновків про важливість розвитку інституційних та правових засад державного регулювання економіки, за якого протягом певного періоду інфляція неможлива, оскільки ці детермінанти обґрунтовують мінімальний рівень безробіття. Тобто можна не тільки спрогнозувати цей період, але й забезпечити її відсутність у ньому. Проте денационалізація галузей національних економік, що передбачається неолібералізмом на практиці, вийшовши з-під контролю держави і навіть будучи виведеною з цієї сфери, сприяла лише розвиненим країнам. Причому більшість із них, незважаючи на мінімізацію сфери державного економічного впливу, однаковою мірою опинилась у кризовому стані з країнами, що розвиваються, або країнами з транзитивною економікою. Лібералізація виявляється позитивною лише на етапах сталого розвитку, дійсно оживлюючи деякі галузі національної економіки, макро- і мікропроцеси в ній, але стає руйнівною за умов розвитку системних криз, потребуючи обов’язкового, а інколи і суворого державного регулювання економічної сфери.

Зовсім іншого змісту набуває неолібералізм в умовах глобалізації. П. Бродель і Д. Дельфюс, наприклад, вважають, що глобалізація – один із етапів розвитку капіталізму. Для І. Валлерстайна фактом є те, що глобалізація охоплює історію всієї “капіталістичної світ-економіки”. П. Друкер, Т. Левітт, К. Оме гадають, що глобалізація почалася з транснаціоналізації фінансових ринків. Більшість дослідників доходить згоди в одному – глобалізація безпосередньо пов’язана з капіталізмом, зі змінами, що відбуваються в цьому типі економічних відносин і наслідками промислової та науково-технічної революції, породженої історичним процесом розвитку капіталізму, який значно загострив суспільні проблеми наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. До таких наслідків упевнено можна зарахувати посилення соціальної нерівності, поглиблення розриву в економічному розвитку між різними країнами світу, експансію комунікативності, зорієнтованої на вивіщення пріоритету інформації як вищої цінності, тощо.

Постколоніальний світ, зіткнувшись з наслідками дезінтеграції Радянського Союзу в економічній сфері, змушений був унести певні корективи у процес розбудови світової економіки [2]. Ці корективи суворі для країн, що розвиваються, або ж характеризуються транзитивним типом економіки. Пом’якшення еґоїзму

відбувається в процесі реалізації реальних прагнень розвинених країн світу в межах нав'язування ліберальних цінностей, лібералізації економічних процесів в інших країнах, навіть не враховуючи історичних умов та особливостей їх розвитку. Досить часто за ліберальними теоріями і концепціями приховується просте бажання прищепити певній країні ті економічні, правові й культурні норми, які б давали можливість розвиненим країнам легко опанувати необхідні для власного розвитку джерела ресурсів, ринки тощо. Тому другорядним і неважливим намагаються подати адепти неолібералізму та глобалізму несправедливий розподіл усіх видів ресурсів, система якого активно розвивається.

Неолібералізм у поєднанні з глобалізмом указує на зовсім інші здобутки процесів інтернаціоналізації світової економіки. Він захоплено пропонує відмовитися від ідей соціальної справедливості, загалом від соціалізму на користь переходу до якісно нового технологічного способу виробництва, комунікаційного та інформаційного, в цілому економічного базису суспільства. У межах глобалізації світової торгівлі та неоліберального монетаризму найбільшими перевагами виявляються [3]: збільшення обсягів операцій на основних валютних ринках світу до 1,5 трлн дол. за добу, що перевищує обсяги виробництва промислової продукції за той же період; зростання обороту міжнародної торгівлі, що перевищує середньорічні темпи збільшення обсягів світового виробництва тощо. Такі привабливі аргументи сприяють відтворенню позитивного образу глобалізації для держав, обумовлюючи відповідні прагнення до об'єднання національних економік.

Є й інший бік глобалізації. Як підкреслюють Г.-П. Мартін і Х. Шуманн [4, 64], сучасний ринок не підтверджує впевненості неолібералів у тому, що інформаційні технології дозволяють безкінечно накопичувати багатства і задовольняти потреби, що постійно зростають. Також і економічна модернізація в рамках ліберальної моделі не сприяє зближенню різних країн на основі світового ринку та поширення універсальної споживчої культури. Відбуваються зовсім інші процеси, в яких ринкова економіка залишається на практиці асоціальною, а лібералізація економічного розвитку країн в умовах глобалізації підсилює вимоги до прозорості діяльності міжнародних фінансових установ, справедливого розподілу доходів, збільшення податків на імпорту та експорт капіталів, дотримання норм трудового права, зменшення залежності від зовнішнього кредитування країн, що розвиваються, тощо.

Слід звернути увагу, що більшість таких вимог притаманна не тільки країнам, які розвиваються, але й розвиненим, оскільки нерозв'язання цих проблем становить реальну загрозу навіть для економічно стабільної держави. Саме це сприяє нестільки вже ідеологічному, скільки реальному суспільно-політичному й економічному протистоянню соціалістичних та ліберально-глобалістських ідей.

Р. Вайцеккер, А. Кінг, Е. Ласло, Д. Меддоуз, М. Месарович, Е. Пестель, А. Печчеї, Я. Тінберген, Дж. Форрестер, Б. Шнайдер, Е. Янг та інші члени Римського клубу активно закликають світову спільноту звернути увагу на проблеми, що породжуються глобалізмом. Б. Шнайдер, наприклад, апелюючи до екологічної свідомості, свого часу наводив факти екологічної небезпеки і крайньої економічної неефективності застосування в країнах, що розвиваються, технологій з розвинених країн, звертаючи увагу на те, що дійсно альтернативні та дійові моделі розвитку відсталих країн можуть народитися тільки в густиці їх народного життя, оскільки відповідатимуть місцевим традиціям, навколишньому середовищу та культурі [5, 1–7]. Фактично йдеться про те, що випереджальні технології несуть із собою не тільки блага прогресу і цивілізації, але й призводять до руйнування незалежності країни, спотворюючи навколишнє середовище, природне середовище існування людини, ставлячи і саму людину, і державу в залежність від цих розвинених країн, які починають пропонувати вже не технології, а засоби виживання в умовах застосування таких технологій.

На думку І. Кефелі, нині глобалізм з'являється як процес становлення нового світового порядку, як сучасний етап колонізації світу. Глобалізм як ідеологія сучасного колоніалізму фактично приходиться на зміну імперіалістичному колоніалізму початку ХХ ст., економічному неокolonіалізму 50-х рр. ХХ ст. Глобалізм кінця ХХ – початку ХХІ ст. розколює світ на “золотий мільярд” та іншу частину людства [6, 91]. Позбавлений національності глобалізм як головний суб'єкт суспільного розвитку розглядає виключно транснаціональні корпорації, фінансова потужність яких легко забезпечує прийняття необхідних для реалізації економічних інтересів та створення потрібних ринкових умов політичних рішень. Ці рішення, як правило, майже зовсім не враховують інтересів реальних соціальних суб'єктів, цілих країн та народів – у крайньому разі невдоволення можна легко приборкати, розв'язавши політично та ідеологічно обґрунтовану й визнану різноманітними міжнародними маріонетковими організаціями (типу ООН) війну під гаслами відстоювання міфічних демократичних або інших химерних принципів.

Саме в рамках глобалізму формується уявлення про новий тип економіки сучасного й майбутнього суспільства – концепція “фінансової економіки”, що відома також як “нова економіка”, “неоекономіка”, “турбокапіталізм”, “економіка постіндустріального суспільства”, передбачає розгляд такої економіки як останньої та вищої стадії розвитку ринку. Реальне виробництво стає в цій концепції у кращому разі другорядним, оскільки суспільство нібито переорієнтовано на нову систему цінностей, головна з яких – знання. Відтак, найбільшого пріоритету набуває та економічна сфера, в якій вигідніше стає ці знання використовувати і реалізовувати – електронно-біржові спекуляції. Неолібералізм та загальна лібералізація парадигми глобалізму поступово сприяє переходу саме до такого типу економіки. Причому однією з найбільш виразних її особливостей стає вже глобальне домінування капіталу, за якого праця повністю поглинається капіталом, перетворюючись навіть не на товар, а на незначний об'єкт впливу самого капіталу.

Хоча сам по собі труд актуальності не втрачає, оскільки є невід'ємним елементом у процесі переходу до нового типу економічних відносин, і, враховуючи підвищення попиту на працю з боку капіталу, відбувається переструктурування ринку трудових ресурсів у межах нерівномірного глобального економічного простору, який має лише декілька центрів фінансового, економічного, політичного контролю. Це, за умов обмеженості й відповідного прагнення збереження власних ресурсів розвиненими країнами, а також необхідності мінімізації витрат, призводить до диверсифікації виробництв за географічною ознакою, зміщення і перенесення центрів видобування й перероблення необхідних ресурсів у відсталі в економічному плані регіони, що відкриває реальні шляхи економічної, а через неї і політичної колонізації країн третього світу.

Висновки. Ринкова економіка зовсім не прагне забезпечувати суспільний добробут, їй чужі будь-які ідеї про соціальну справедливість, якщо тільки держава не "мотивує" певним чином власників капіталу використовувати його в інтересах усього суспільства. Але одразу ж і виникають заклики до реалізації ліберальної свободи, втім лише за умов, якщо держава знову-таки забезпечує власникам капіталу необхідний рівень безпеки. У цьому сенсі лібералізм дійсно сприяє розвитку соціально орієнтованої держави, але тільки не соціально орієнтованої економіки. В умовах докорінної перебудови системи світового господарства, трансформації національних економік та змін в їх структурі, пов'язаних з необхідністю проведення реформ, держава залишається потужним регулятором економіки. Це стосується, перш за все, країн із транзитивними економіками, що передбачає орієнтацію не на ліберальні цінності, не на досить умовні та віддалені позитивні наслідки глобалізації, а на вироблення державної економічної політики, спрямованої на запобігання розвитку негативних і кризових явищ у національній економіці, зменшення впливу кризових процесів у світовій економіці на національну. До цього ж належить і державний контроль у кредитно-фінансовій сфері, що обумовлює вироблення і прийняття одного з важливих рішень для розвитку не тільки економіки, але й усієї країни монетарної політики, а також усієї сукупності заходів державного регулювання торгівлі, забезпечення інтересів національного виробника й пов'язаних із цим методів тарифного і нетарифного регулювання. Проблема полягає у виборі коректних заходів і механізмів застосування різних складових економічної політики для збереження цілісності, безпеки національної економіки поряд з перетворенням її на активного суб'єкта міжнародних економічних відносин.

Література

1. Салерно Дж. Таксономия дефляции: подход австрийской школы / Джозеф Салерно ; [пер. с англ. А. В. Куряева] // Бум, крах и будущее : сб. ст. – М., Челябинск : Социум, 2002. – С. 54–69.
2. Современный глобальный капитализм / Бобков Ф. Д., Иванов Е. Ф., Свечников А. Л. и др. – М. : ОЛМА-Пресс, 2003. – 351 с.
3. Перегудов С. П. Неолиберальная глобализация: есть ли альтернатива? / С. П. Перегудов // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 4. – С. 22–28.
4. Мартин Г.-П. Западная глобализация : Атака на процветание и демократию : [пер. с нем.] / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн. – М. : Альпина, 2001. – 330 с.
5. Schneider B. The Barefoot Revolution: A Report to the Club of Roma / Bertrand Schneider ; English version by A. F. Villon. – London, 1988. – 254 p.
6. Кефели И. Социальная природа глобализма / Игорь Кефели // Перспективы человека в глобализирующемся мире / [под ред. В. В. Парцвания]. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 88–147.